

УДК 316.62-053.81:614.88«364»
DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.105.10>

О. С. ПРОЦЕНКО
аспірант кафедри соціології
Запорізький національний університет

СТРАТЕГІЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглянуті основні проблеми молоді в умовах дії воєнного стану в Україні: занепокоєння щодо можливостей самореалізації та професійного розвитку, подолання труднощів, стурбованість станом власного здоров'я, зниження рівня благополуччя та доходів, загроза вимушеної міграції. Визначені негативні наслідки переживання ситуації, які несуть загрозу життю та здоров'ю: деформація особистісних структур, зміна самооцінки, порушення емоційно-комунікативної сфери, труднощі у прийнятті відповідальності щодо важливих подій.

Виділені об'єктивні та суб'єктивні фактори, що впливають на безпекову поведінку молоді в умовах дії воєнного стану: соціально-економічний стан, соціальний статус, гендер (об'єктивні), рівень занепокоєння, вразливості, особистісна оцінка ризику (суб'єктивні). Воєнний стан визначений як ситуація, пов'язана з трансформацією соціальних структур, аномізацією, колективною травматизацією, розвитком соціальних страхів та тривожності. Стратегії безпекової поведінки молоді в умовах дії воєнного стану розглянуто як стійкі поведінкові патерни, які пов'язані зі самозбережувальною поведінкою.

За результатами дослідження виділені стратегії, в основі яких знаходиться диференціація безпекової поведінки, яка проявляється через ступінь дотримання безпекових вимог: повне дотримання (стратегія постійного дотримання безпекових вимог), часткове (стратегія спорадичної безпекової поведінки) та ігнорування (фаталістична стратегія). Повне дотримання є проявом вираженої самозбережувальної поведінки та пов'язано з прагненням поглиблення знань у даній сфері; часткове – відбувається внаслідок системи зовнішнього примусу та в ситуації наочної загрози, яка спостерігається безпосередньо візуально або аудіально; ігнорування базується на ідеї «долі» та передвизначеності життя, зокрема його тривалості, прагненням максимальної «нормалізації» повсякденного життя за рахунок нехтування небезпечними ситуаціями. Обґрунтовано, що дослідження та виявлення чинників, що впливають на стратегії безпекової поведінки молоді, має на меті підвищення рівня індивідуальної відповідальності за власне життя та безпеку, мінімізацію випадкових травмвань та жертв, оновленні рекомендацій щодо поведінки у ситуаціях, які містять загрозу для життя.

Ключові слова: *молодь, безпекова поведінка, воєнний стан, соціальна тривожність, стратегія.*

Постановка проблеми. З 2022 року в Україні введено режим воєнного стану, що є пов'язаним з повномасштабним вторгненням країни-агресора на територію нашої держави. Повномасштабні воєнні дії, які особливо гостро відчуються у прифронтових містах, призвели до зміни безпекової ситуації, стилю життя, соціальних практик всіх груп населення та молоді зокрема. Постійні загрози, пов'язані з можливою втратою здоров'я, життя (власного та близьких людей), майна, роботи, трансформують поведінкові стратегії, які стають частиною повсякденного життя. Згідно дослідження центру Cedos, стан молоді в країні є прямим чином пов'язаним з викликами воєнного часу та необхідністю адаптації до нових соціальних умов. Молодь виявляє занепокоєння щодо можливостей самореалізації та професійного розвитку, можливостей успішного подолання труднощів, викликаних війною, стану власного здоров'я (як фізичного, так і психологічного), зниження рівня благополуччя та доходів, необхідності вимушеної міграції (як внутрішньої, так і зовнішньої), готовності бути учасниками соціальних процесів та брати на себе відповідальність (волонтерство, допомога армії та особам, які постраждали внаслідок війни) тощо [1]. Повсякденне життя молоді пов'язане в останні три роки з цілодобовими зовнішніми загрозами та обмеженням у соціальній взаємодії (онлайн-навчання, введення комендантської години, обмеження у перетині кордону для чоловіків). Розвиток даної ситуації на протязі останніх трьох років призводить до формування стійких поведінкових патернів, пов'язаних з життям в умовах війни та самозбережувальною поведінкою, що проявляється у формуванні безпекових стратегій та їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні прикладні дослідження у даному напрямі пов'язані з вивченням загроз та втрат молоді під час дії воєнного стану. Це стосується передусім класифікації загроз: ведення бойових дій в Україні на даний час можна віднести до постійних зовнішніх загроз з високим та/або середнім ступенем ризику (залежить від області України) [2]. Постійність загрози має наслідком трансформацію стилю життя як адаптаційної стратегії пристосування до нових умов, а її зовнішній характер пов'язаний з втратою почуття контролю над власним життям, неможливістю довгострокового планування та ситуацією постійного перебування у стані невизначеності. Ситуація постійної невизначеності та загрози втрат є підґрунтям для формування соціальних страхів та тривожності. Л. Калашнікова розглядає соціальні страхи та тривожність як суб'єктивні індикатори безпеки життя, які відображають його емоційне забарвлення та впливають на взаємодію зі соціальним середовищем. Авторка зазначає, що соціальні страхи та тривожність варіюються в залежності від особистісних характеристик (соціальний статус, гендер) та соціально-економічного стану особи. Відчуття високого рівня небезпеки життя може призвести до уникнення соціальних контактів, самоізоляції та формування відчуття безпорадності [3, с. 62-67]. Отже, відчуття небезпеки

порушує звичайний стиль життя, що супроводжується станом дезадаптації, зміною системи соціальних зв'язків та руйнуванням суб'єктивного відчуття безпеки.

Л. Процик аналізує переживання надзвичайних ситуацій як вітальних загроз, які трансформують ціннісно-смыслову сферу особистості. Вітальна загроза як тип загроз, що стосуються існування людини, її біологічного виживання, розглядається як травматичний досвід, який відбивається на поведінці людей [4]. Ступінь травматизації як наслідку переживання небезпечних ситуацій відображається, на нашу думку, у рівні раціоналізації поведінки, яка може як підвищуватись, так і зменшуватись, в залежності від специфіки особистісної реакції.

Переживання ситуації небезпеки для молоді в Україні наразі є колективним досвідом, який відображається на всіх сферах життя та змінює стратегії поведінки.

Мета статті є виділення стратегій безпекової поведінки молоді в умовах дії воєнного стану як стійких поведінкових патернів, які пов'язані зі самозбережувальною поведінкою.

Виклад основного матеріалу. Безпекова поведінка особистості є пов'язаною з відчуттям загрози та тривожністю, який викликає даний стан. Соціальна тривожність є станом дискомфорту, страху та занепокоєння в умовах соціальної взаємодії. Особливого значення дана категорія набуває при дослідженні безпекової поведінки в умовах воєнного стану. Одне з перших досліджень у даному напрямі належить Е. Дюркгейму, який розуміє тривогу як реакцію на виникнення та ускладнення соціальної структури. З точки зору автора, посилення соціальної диференціації та індивідуалізація в сучасному суспільстві призводять до зростання соціальної тривожності. Е. Дюркгейм охарактеризував особистість у стані аномії, яка відзначається надмірним збудженням, дезорієнтацією та невизначеністю поведінки [5]. Тобто в період суспільних трансформацій особистість перебуває в стані зміни своєї поведінки, взаємодії з іншими людьми та життя в цілому.

А. Ручка у статті, присвяченій соціології соціальних проблем, визначив три аспекти, які дозволяють ідентифікувати певну ситуацію як соціальну проблему: віднесеність до ситуацій, які можуть ідентифікуватись як об'єктивні порушення або дисфункції соціального життя; фіксація їх сприйняття у суспільстві та необхідність зміни проблемної ситуації із застосуванням відповідних технологій [6, с. 91-92]. Власне безпекова поведінка молоді в умовах дії воєнного стану може бути охарактеризована за всіма згаданими критеріями: прикладні дослідження фіксують об'єктивні зміни життя та втрати, пов'язані з війною, відбувається фіксація даних змін на рівні суспільної свідомості та формується необхідність у адаптації до нової ситуації з метою збереження повноцінного соціального життя.

Одним з перших досліджень у незалежній Україні соціальної тривожності та страхів є роботи Н. Паніної, які зокрема стосуються

вивчення суб'єктивного сприйняття безпеки громадянами України. Зокрема в її дослідженнях були використані методики вивчення аномії, тривожності, соціальної дистанції, які дозволили дійти висновку, що в умовах розбудови демократичного суспільства великого значення набуває саме суб'єктивне сприйняття населенням ризиків і загроз, негативними наслідками чого можуть бути деформація особистісних структур, неадекватність самооцінки, порушення емоційно-комунікативної сфери, труднощі у прийнятті відповідальності щодо важливих подій [7]. Хоча дослідження Н. Паніної і не були пов'язані з воєнним станом, але виявлені нею негативні наслідки ситуацій небезпеки можна віднести і до сучасних подій, зокрема це стосується прийняття рішень, адже ситуації вітальних загроз потребують швидких безпекових рішень, які не завжди можуть бути прийняті в екстраординарних ситуаціях.

Соціальна тривожність за дослідженнями Є. Головахи, є важливим чинником впливу на поведінку та діяльність членів українського суспільства, яка зростає у період соціальних трансформацій та у ситуаціях з високим рівнем невизначеності, які впливають, зокрема, на молодь, знижуючи її працездатність та самооцінку, на повсякденну комунікацію та соціальну активність. Засобами подолання негативних наслідків, на думку Є. Головахи, виступають уникнення від надмірного споживання негативної інформації з соціальних медіа, які посилюють відчуття загрози і небезпеки та розвиток соціальної підтримки і згуртованості [8]. Підвищення тривожності внаслідок продовження повномасштабного вторгнення та воєнного стану є об'єктивним процесом з визначеними особливостями, негативні наслідки якого можуть бути скореговані як на рівні окремої особи, так і на рівні суспільства в цілому.

Колектив авторів (В. Степаненко, О. Злобіна, Є. Головаха, С. Дембіцький, Л. Найдьонова) розглядають специфіку стресових станів в умовах війни, які відзначаються екстремальністю (включають різні види загрози життю), тривалістю та постійністю, інтенсивністю впливу, високим рівнем занепокоєння. На особливу увагу, на нашу думку, заслуговує зауваження авторів щодо впливу специфіки суб'єктивної оцінки загрозливої ситуації, яка є індивідуально забарвленою та відзначається високим рівнем варіативності [9, с. 24-25]. Саме суб'єктивна оцінка ризику небезпеки, на нашу думку, є одним з факторів, який обумовлює обрання конкретної стратегії безпекової поведінки молоді в умовах дії воєнного стану.

Для аналізу стратегій безпекової поведінки молоді в умовах дії воєнного стану були проведені глибинні інтерв'ю (серпень 2024, n=10), де в якості інформантів виступили представники вікової групи 18-25 років, 5 чоловіків та 5 жінок, які проживають у м. Запоріжжі. Аналіз отриманої інформації надав можливість отримати відомості щодо джерел отримання повідомлень щодо небезпечних ситуацій (зокрема повітряних тривог); власне безпекової поведінки; змін у стилі життя, які відбулись зі запровадженням воєнного стану.

Результати дослідження можна представити у наступних положеннях:

1. Інформанти зазначають, що провідним джерелом отримання інформації щодо небезпечної ситуації є місцеві телеграм-канали, додатки до мобільних пристроїв та звуковий сигнал у місті. Учасники дослідження відмітили, що при їх отриманні відчувають зростання рівня тривожності, однак у порівнянні зі 2022 роком, він є нижчим, та наразі сприймається як частина повсякденного життя.

2. Як додаткові заходи, пов'язані з мінімізацією можливих негативних наслідків та дефіцитів, викликаних війною, молоді люди тримають при собі або у спеціально відведеному місці вдома зібрані документи та речі першої необхідності (медикаменти, засоби гігієни, продукти харчування довготривалого зберігання, бутильовану воду).

3. Велике значення, на думку учасників інтерв'ю, має соціальна підтримка від близьких, адже ситуації, пов'язані з тривогами та вибухами у місті, суттєво підвищують тривожність, занепокоєність та нервозність як у них самих, так і у їх рідних. Додаткову напругу викликають як можлива загроза життю та здоров'ю, так і відчуття відсутності контролю над власним життям (можлива втрата житла та майна внаслідок обстрілів, висока ймовірність раптового переїзду в інший населений пункт внаслідок погіршення безпекової ситуації).

4. Щодо поведінки під час повітряних тривог та обстрілів, то за даними, отриманими від інформантів, можна виділити три стратегії: стратегія постійного дотримання безпекових вимог; стратегія спорадичної безпекової поведінки та фаталістична стратегія. Стратегія постійного дотримання безпекових вимог пов'язана з виконанням рекомендацій щодо поведінки у загрозових ситуаціях: переміщення в укриття; зберігання документів, речей першої необхідності та грошей у швидкодоступному місці; постійний моніторинг ситуації. Особи, які дотримуються даної стратегії, знають місце розташування укриттів, як поблизу із місцем проживання, так і у навчальному закладі та/або на робочому місці), активно ними користуються та слідкують за тим, щоб їх близькі та знайомі також дотримувались даних рекомендацій. Також вони читають додаткову інформацію щодо поведінки у таких ситуаціях, правил надання першої допомоги, активно приймають участь у безкоштовних тематичних програмах та тренінгах.

Стратегія спорадичної безпекової поведінки пов'язана з несистематичним дотриманням вимог, часто внаслідок зовнішніх впливів (розпорядження від посадових осіб щодо переміщення в укриття, прохання від рідних або ситуація, пов'язана з загрозою, яка оцінюється як реальна – наприклад, коли вибух відбувається у безпосередній близькості, інформант наочно бачить руйнування та шкоду). Представники даної стратегії є обізнаними щодо безпекових рекомендацій, але практиці дотримуються їх вибірково.

Фаталістична стратегія пов'язана з уявленням щодо впливу на життя інформантів «вищої волі» та «долі», ідеєю передвизначення. Тому дії,

пов'язані з безпековою поведінкою, є випадковими. Інформанти зазначають, що намагаються вести «максимально нормальне життя», та «не звертати увагу на інше». Представники даної стратегії шукають в інформаційному просторі історії, які підтверджують їх правоту та пов'язані з «чудесним спасінням», як спосіб доведення власної правоти або відстоювання особистої позиції у дискусіях з іншими.

5. Молоді люди зазначають, що воєнний стан та проживання в прифронтовому місті змінили їх уявлення щодо безпеки та певні елементи стилю життя: майже у всіх вдома є «запас» харчових продуктів довготривалого зберігання та медикаментів; з'явилися джерела додаткового живлення (павер банки, лампи з акумуляторами, свічки, зарядні станції); змінився стиль відпочинку та розподіл вільного часу, що пов'язано з введенням комендантської години). Учасники зазначили «ускладнення» життя, пов'язане з введенням воєнного стану (відключення світла, зменшення кількості офлайн заходів, розрив соціальних зв'язків внаслідок переїзду друзів та родичів в інші населені пункти та країни).

6. Учасники дослідження зазначили, що намагаються повернути елементи контролю у власне життя та розробити сценарії реагування на випадок катастрофічних ситуацій, пов'язаних з можливою евакуацією, аварією на Енергодарській АЕС, активними бомбардуваннями тощо. Частина інформантів зазначила, що проводить моніторинг ринку праці в Україні, вартості житла та споживає інформацію щодо життя біженців в країнах ЄС на випадок необхідності термінового переїзду.

Висновки і пропозиції. Дані дослідження показали наявність поведінкової диференціації інформантів в їх безпековій поведінці, яка проявляється через ступінь дотримання безпекових вимог: повне дотримання (стратегія постійного дотримання безпекових вимог), часткове (стратегія спорадичної безпекової поведінки) та ігнорування (фаталістична стратегія). Повне дотримання є проявом вираженої самозбережувальної поведінки, спрямованої не тільки на себе, але й на найближче коло спілкування (вимагання дотримання таких самих принципів) та пов'язано з прагненням поглиблення знань у даній сфері. Часткове дотримання часто відбувається внаслідок системи зовнішнього примусу та в ситуації наочної загрози, яка спостерігається інформантом безпосередньо, візуально або аудіально. Ігнорування базується на ідеї «долі» та передвизначеності життя, зокрема його тривалості, прагненням максимальної «нормалізації» повсякденного життя за рахунок нехтування вимогами поведінки у небезпечних ситуаціях.

На нашу думку, перспектива подальшої розробки даної теми полягає у більш глибокому дослідженні та виявленні чинників, які впливають на стратегії безпекової поведінки молоді з метою підвищення рівня відповідальності за власне життя та безпеку, мінімізацію випадкових травмвань та жертв, оновленні рекомендацій щодо поведінки у ситуаціях, які містять загрозу для життя.

Список використаної літератури

1. Вплив війни на молодь в Україні. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/> (дата звернення 20.11.2024).
2. Основи соціальної безпеки : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. Кравченко Л. В. Умань : Візаві, 2022. 127 с.
3. Калашнікова Л. В. Соціальні страхи та тривожність як суб'єктивні індикатори безпеки життєдіяльності: аналіз емпіричних даних. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2019. Вип. 13. С. 60–71.
4. Процик Л.С. Переживання надзвичайної ситуації як вітальної загрози. *Наукові перспективи*. 2022. № 12(30). С.500-510.
5. Durkheim E. *Suicide, a study in sociology*. London: Routledge, 1951. 427 p.
6. Ручка А. Уроки соціології соціальних проблем. *Евалюація: наукові, освітні, соціальні проекти* / Редактори : В. Євтух, Л. Корпоровіч, М. Руйсс, Л. Рутка. Київ : CESESP, 2017. Вип. 3.С.90-106.
7. Головаха С. Наталія Вікторівна Паніна: життя, наукова діяльність, шлях у майбутнє. Київ: «Факт», 2007. 184 с.
8. Євген Головаха в етері Громадського Радіо про стійкість українців. URL: https://isnasu.org.ua/news/news_item.php?id=yevgen-golovakha-v-eteri-gromadskogo-radio-pro-sijkist-ukrainciv&_gl=1*ne5djt*_gcl_au*MjE0NzZmZnJl4NC4xNzMyNTY5ODc5 (дата звернення 20.11.2024).
9. Степаненко В., Злобіна О., Головаха Є., Дембійський С., Найдьонова Л. Стрес, спричинений війною, та ресурси соціально-психологічної стійкості: огляд теоретичних концептуалізацій. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. № 4. С. 22–39.

Protsenko O. S. Strategies for the safe behavior of young people under martial law

The article examines the main problems of young people in the context of martial law in Ukraine: concerns about the possibilities of self-realization and professional development, overcoming difficulties, concern about their own health, a decrease in well-being and income, and the threat of forced migration. The negative consequences of experiencing situations that pose a threat to life and health are identified: deformation of personal structures, changes in self-esteem, disorders of the emotional and communicative sphere, difficulties in taking responsibility for important events.

The author identifies objective and subjective factors that influence the security behavior of young people under martial law: socioeconomic status, social status, gender (objective), level of anxiety, vulnerability, personal risk assessment (subjective). Martial law is defined as a situation associated with the transformation of social structures, anomie, collective traumatization, and the development of social fears and anxiety. The strategies of youth security behavior in the context of martial law are considered as stable behavioral patterns associated with self-preservation behavior.

The study identified strategies based on the differentiation of security behavior, which is manifested through the degree of compliance with security requirements: full compliance (strategy of constant compliance with security requirements), partial compliance (strategy of sporadic security behavior) and ignoring (fatalistic strategy). Full compliance is a manifestation of pronounced self-preserving

behavior and is associated with the desire to deepen knowledge in this area; partial compliance occurs as a result of a system of external coercion and in a situation of a visual threat that is directly observed visually or audibly; ignoring is based on the idea of «fate» and the predetermination of life, in particular its duration, the desire to maximize the «normalization» of everyday life by neglecting dangerous situations. It is substantiated that the study and identification of factors influencing the strategies of youth safety behavior is aimed at increasing the level of individual responsibility for their own life and safety, minimizing accidental injuries and casualties, and updating recommendations for behavior in life-threatening situations.

Key words: *youth, security behavior, martial law, social anxiety, strategy.*